

Při příležitosti předání sborníku Milý Bore... Brno, 2003. Foto: Arne Mann.

| Zlatica Rusová

Phuri daj

Kanak sjomas cikni, šoha pr'odá na gondolinavas, soske miri phuri daj te o phuro dad na dživenas ekhetane. Kanak miri áver phuri daj te o phuro dad, pal miro dad, bešenas ekhetane.

Kanak chuňam o telegramos, hoj i phuri daj pal miri daj múja, odá sjomas má bári. Áčhijom bilaveskero, kanak dikhjom le papu te roven paš o mochto la phura dake. Akor angutno phučjom mira datar, soske o papu na sja paš i nasvaji phuri daj. Na phenda mange pále aňi jek lav. Pal o jepaš berš múja miro papu u me bešás le Romenca andro paluno kher, odoj šundom šakovo. Bešnas odoj o murša, so sle andre le papuskere berša. Angutno bešenas bilaveskero, pandik kezdinde te vakeren. „Sja lácho manuš, čak sja zoraja náturaha. So phenelas, avka kerlas. Niko le na džanlas préko te vakeren. Oja sja leskeri bríga. Te lakera romňakeri. No tirinenas buter o čhajóra. Lengero kamiben na sja bachtalo. No ikerďa avri celo dživipen.“

Sjomas olestar, so šundom, bilaveskero. Baro Dél, so odá vakeren? Kanak ájam khére, vakerďam, kas dikhjam, kaha vakerďam, saven dikhjam pal o but berša. Pandik latar phučjom: „Soske sja la phura dakero te le papuskero kamiben, kanak sja nabachtalo?“

„Kaj odá šundal?“

„Pro pohrebo, vakernas o phure Roma.“

„Vaker lake! Má hiňi bári, joj odá achajola.“

„Na adaďive, adaďive sja pre mande odá báre but. Maj vakerá tuke pal odá táha, te amenge keraha savóro. Kijaráti amenge bešaha u vakerá tuke savóro.“

Áver d'ives uštijom upre u lošajuvás pri kijaráti. Kanak amenge beštam kijaráti andro paluno kher, miri pheň peske bešťa k'amende.

„Mamo, beš má tuke téle! Te me kamav te šunkeren, te me šundom pal o phuro papu te pal i phuri daj, so o Roma vakernas.“

„So amare Roma vakerde megin? Avka sar kanak sja dúto máriben? Avka so vakerde?“

Amari daj peske bešťa u andal o jakha lake hulinenas o jasva pal o čhama. Kanak dikhjam o jasva, sar rovel, džandam, hoj akadá vakeriben éla pháro te nalácho. Kanak pe avri rúňa, khoskerďa peske o jasva u kezďinda te vakeren.

„Džanen, mire čhajóra, miro dživipen na sja lóko, aso sar hin tumaro. Hin te odá čáčo, hoj aňi o idejo akor na sja lácho. Dživahas angutno šukáre. Mire

| Zlatica Rusová

Stará mama

Keď som bola malá, nikdy som nerozmýšľala nad tým, prečo moji starí rodičia nebývajú spolu. I keď moji druhí starí rodičia, z otcovej strany, bývali v jednej domácnosti.

Keď sme dostali telegram, že starká zomrela, a to som už bola dospelá, ostala som prekvapená, že starkého som videla pri truhle veľmi plakať. Vtedy som sa po prvýkrát opýtala svojej mamy, prečo starký nebýval so starkou, hoci bola chorá. Neodpovedala, len sa pustila do väčšieho plaču. Už som sa viac nepýtala. No keď zomrel po polroku aj starký, a ja som sedela s Rómami v zadnej izbe, všeličo som sa dozvedela. Sedeli tam starí ľudia, jeho rovesníci, a medzi nimi i starkého najlepší kamarát, ktorý začal po chvíli ticha rozprávať: „Bol to dobrý človek, len veľmi tvrdohlavý. A to bolo jeho nešťastie. Ale aj nešťastie jeho ženy a detí. No deti trpeli najviac. Bola to nešťastná láska, ktorá trvala celý život.“

Bolo mi z toho všelijako. Bože, o čom to rozprávajú, vravela som si v duchu. Keď sme prišli domov, spomínali sme ľudí, ktorých sme stretli na pohrebe, a pár rokov predtým sme ich nevideli. Opýtala som sa teda mamy: „A aká bola láska medzi babkou a starkým, keď sa hovorí, že bola nešťastná?“

„Kde si to počula?“

„Na pohrebe od starých Cigánov.“

„Povedz jej pravdu, už je dospelá, pochopí,“ radili mojej mame.

„Dnes nie, nebolo toho dnes vari už dosť?! Porozprávam ti o tom zajtra večer, keď si všetko porobíme.“

Na druhý deň ráno som vstala a tešila sa na večer. Keď sme si sadli do obývačky, pridala sa k nám aj moja sestra.

„Mama, sadni si už! Aj ja chcem počúvať, tiež som počula všeličo o starých rodičoch.“

„A čo, naši Cigáni zase rozprávali? Ako bolo za vojny? No, čo rozprávali naši Cigáni?“, naša mama si sadla a slzy sa jej kotúľali po lícach. Ako sme videli mamu plakať, vedeli sme, že asi budeme počuť smutný príbeh.

Keď sa mama vyplakala, začala:

„Viete, dievčatá, nemala som to také ľahké ako vy teraz, hoci je pravda, že aj doba bola vtedy zlá. Ale zo začiatku sme si žili krásne. Otec bol dobrým

dade o gádže kamenas, te ikrenas pumenge le. Sja lačo lavutári u te keren pe leske kamlas. Sja amen savóro. Sja amen so te chan, o bútori sja amen jekšukareder maškar o Roma. Amari daj sja báre žúži. Sjamas štár čhaja u odá, hoj náne amen, na prindžarahas. No sar ája o dúto máriben, savóro visajija pro áver ódalo. Pal miro dad ále o lukeste u phende leske, hoj ája leske andro máriben: „Tel trine d'ivesende odoj musaj te oves!“ Amari daj kezdindá te roven u nášta pal i daj amare dadeske. Oja nášta k'amende u kezdindá te roven.

„Mro čhavóro, so tuha éla? O Ungrika lukeste hine báre erďave.“

„So sjom te keren?“

„Náš! Garuv tut!“

„Daje, odá pe na del te keren. Daje, merkin pre mire čhajóra! Te pre miri romni.“

„Ma dara, me merkiná.“

Avka amaro dad géja andro máriben. Dživahas, sar pe delas. Amari daj phirlas pal o gádže te keren, te amari phuri daj. Sja amen sako d'ives so te chan. So amari phuri daj chudlas le gádžendar, savóro phiravlas amenge. Rom la na sja, čak jek čhá, amaro dad. Dživlas čak vaš amenge. Jek raťaha, ušťijam upre u andro gav sle o Němci.

O Roma daranas: „So amenca éla?“ Džanenas, hoj le Romen phiraven andro lágri. Ája k'amende o starosta andal o gav u phenda: „Romale, áchiijom vaš tumenge. Ma keren ništa, vaš soske tumenca valeso kerdehas o Němci. Mer kas chudna ávral kijaráti, pro than livinena.“

Darahas te džan andro vész kaštenge. O jevend sja báro. Labarahas, so rakhahas avral pro udvari, paš o Roma. No mulindá t'odá, mer te o ávera Roma sle pr'odá avka sar amen. U valesave pr'odá sle mék te goreder. Saven na sle čhavóre, ola jag na kerenas. Čak te na ovel valesavi bríga.

U avka ája i Karáčoňa. Andro gav naštik džahas. Miri pheň phenda: „Javas andro vész kaštenge!“ Hoj jek merkinla u amen duj kedaha sig kašta. Hin inepo, n'ovaha bijagakero. Avka amen avri keňam pro kašta.

Sar avahas khére, chune amen o Němci. Báre darand'ijam, má na džand'am amen te garuven. Kezdeinde pr'amende te keren bari víka. Amen na džanahas, so vičinkerlen, čak džanahas, hoj odá náne láche. Ande amen khére.

Sar odá dikhja amari daj, gondolinda, hoj éla pal late. Valesavo Němco mra dake vičinkerlas u sikavkerlas pr'amende, kerlas bari víka, u pandik géja andal o kher avri. Sar géja o Němco andal o kher, amari daj pr'amende dikhja u phenda: „Avri thodaň le Němcoha! Hin amen valeso lácho pri kijaráti te chan. I phuri daj anda kathar i gádži chulaňi kachňa te valesave bokeja.“

Kijaráti amenge kerďam jag, miri daj valeso táďa. Ája te i phuri daj. Anda amenge bokeja. Oja sja loš. Sar avka bešahas, ále andro kher o Němci. Le lukestenca ája andre te valesavo lukestano raj. Savóro préko dikhle. Má džanas avri, kanak mék pále visajija o lukestano raj u géja ke amari daj. Préko peske la dikhja

hudobníkom a pracovitým človekom. Gádzovia si otca veľmi vážili. Nič nám nechýbalo. Mali sme jedlo a najlepšie zariadený byt medzi Cigánmi. Naša mama bola veľmi poriadkumilovná. Boli sme štyri dievčatá v dome, ale nepocítili sme nedostatok. No keď prišla vojna, všetko sa zmenilo. Za naším otcom prišiel financ a povedal: „Rudo, prišlo ti predvolanie na vojnu. O tri dni sa musíš hlásiť.“ Naša mama začala plakať a utekala za otcovou mamou. Tá pribehla tiež s veľkým plačom.

„Chlapec môj, čo s tebou bude. Maďarskí vojaci sú krutí.“

„Čo mám robiť?“

„Ujdi, schovaj sa!“

„Mama, to sa nedá! Daj na moje deti pozor! Aj na moju ženu.“

„Neboj sa, dám.“

A tak náš otec odišiel do vojny. Žili sme, ako sa dalo. Mama so starkou chodila robiť ku gazdom a všetko, čo starká u gazdov dostala, nosila nám. Nehladovali sme. Muža nemala, nikoho okrem otca nemala. Žila len pre nás. Jedného rána sme sa zobudili a zistili sme, že v dedine sú Nemci.

Naši ľudia sa veľmi báli a pýtali sa: „Čo s nami urobia?“ Vedeli, že Cigánov odvádzajú do koncentračných táborov. Starosta prišiel do osady a povedal: „Cigáni, prihovoriť som sa za vás, tak vás prosím, nič neurobte. V noci nesmiete chodiť von, lebo toho, koho chytia, na mieste zastrelia.“

Báli sme sa chodiť aj do lesa na drevo. Zima bola poriadna, pálili sme, čo bolo vonku na dvoroch. No minulo sa aj to, lebo aj ostatní boli na tom zle, rovnako ako my. A bezdetní ani nekúrili, len aby neboli problémy.

A tak prišli Vianoce. Do dediny sme nesmeli. Sestra navrhla, aby sme sa vybrali do lesa. Jedna bude dávať pozor a my nazbierame nejaké drevo. Sú sviatky, nebudeme predsa bez ohňa. A tak sme sa vybrali.

Keď sme sa vracali, chytili nás Nemci. Veľmi sme sa zľakli, už sme sa nestihli ani schovať. Začali po nás kričať. My sme im nerozumeli, no vedeli sme aj tak, že nehovoria nič milé. Doviedli nás domov.

Keď to naša mama videla, myslela si, že je po nej. Nemec na nás ukazoval, kričal, vrieskal a odišiel. Keď odišiel, mama sa na nás pozerala a povedala: „Ale ste s Nemčúrmí vybabrali! A na večeru máme aj niečo dobré, starká doniesla od gazdinej kurča a koláč.“

Večer sme si urobili oheň, naša mama navarila, prišla aj starká, doniesli nám koláče. To bola radosť! Ako sme však sedeli, zrazu vošli Nemci. S vojakmi prišiel aj nejaký dôstojník. Všetko prezreli, a už odchádzali, keď sa dôstojník od dverí vrátil a podišiel k našej mame. Moja mama bola krásna žena. Hovorilo sa o nej,

u valeso phenda le lukestenge. Ola kezdinde te hasan u dikherkernas te jon pre miri daj, no ke late na géle. Pandik ke late géja o lukestano raj, chuňa amara da u čida la avri andal o kher.

Pandik la cidnas pal pumende. Vakernas pal miri daj te pal amaro dad, hoj hine šukár romňi romeha. Amari daj sja báre šukár romňi. Sar dikhjam, hoj amara da ciden o lukeste pal pumende het, kezdindam te roven. I phuri daj nášlas pal o lukeste u cidlas amara da pále khére. O Němci la kezdinde te máren. La phura da cidahas pal i phuv khére. Na birinahas la.

Me te mire pheňa amenge gondolindam, hoj amara dajóra lile o Němci vaš odá, kaj sjamas andro věš pro kašta u chune amen o lukeste. Amara dajóra na dikhjam trin čhona. Gondolindam amenge, hoj amara dajóra má na dikhaha šoha.

Sjamas amara phura daha. I phuri daj phirelas pal o gádže u phučerlas pal amari daj. Na džanenas pal late ništa.

Jek d'ives mre pheňenca bešahas, avral o khamoro falato tatárlas, dikhjam, sar valesavi džuvji džal pal o drom. Džalas báre polóke, sar te dukhadás la valeso, u ikrelas peske o áver vast. Sar sja pašeder, pindžardam amara dajóra.

Nášahas ke late. Sar ke late donášťam, amari daj péja pro poki pri phuv u báre rovelas. Péjam te amen pro poki ke late pri phuv u rovahas te amen andri loš. Čumidkerahas la, hoj ája amenge khére.

Sar dikhja amari phuri, hoj ája amenge i daj khére, bare rovibnaha te víkaha k'amende nášlas.

„Mukle tut? Na sjaľ múji? Lačho Délóro, pajikerav tuke, hoj hiňi khére.“ Čumidkerlas la te amen andri loš, hoj hiňi khére. Sar ájam andro kher, amari phuri daj tatárkerda páňi, roňa žuže gada pre late. Joj peske bešta téle u polóke rovela. Sar o Roma šunde, hoj ája amari daj khére, savóre nášte k'amende.

„Láčhe, hoj mukle tut te dživen. So sja, sja, džives.“

„Na mukle man, nášťom. Te ávera džuvja nášte. Sle iš ase, so len chune u livinkerde, vaj márde len aci, hoj múle pro than. Te mange kerde valeso le vasteha.“

„Ma dara, olestar na mereha. Goreder préko džid'ijal. Odá hin láčhe, hoj sjaľ má tire fajtoha.“

„Romale, džan má, musaj la te žužarav.“

Amen amenge musaj te géjam te pašjon u amari phuri daj amara dajóra nanďarda, diňa pre late žuže gada. „Mer i músi lake phági,“ phenda amari phuri daj. Diňa lake o músi andri zoraji kerpa, t'ovel lake zoralone phandlo. Ži but phirlas andrephandla musaha. Goreder odá sja, so o áver d'ives vakernas o Roma: „La Zuzkaha o Němci sovkernas trin čhona, ko džánel, sar odá o Rudi lela...“

U amari daj phirlas čhon pre čhoneste bikedvakero. Čoral rovkerlas, te na amen odá dikhas. Ži but la i phuri daj sastárkerlas. Ráťi andro súno rovkerlas, víki márľas. Sar la ušťavahas, pandik ži but rovľas u amen laha. Avkáke dživahas berš.

aj o otcovi, že sú krásny pár. Dôstojník si ju obzeral a niečo hovoril druhým Nemcom. Tí sa škodoradostne zasmiali a prezerali si ju, ale len z diaľky. Potom ju dôstojník chytil za ruku a vyhodil von z domu.

Ťahali ju so sebou. Keď sme videli, že našu mamu vlečú Nemci preč, začali sme nariekať. Naša starká utekala za Nemcami a ťahala mamu domov. Nemci ju dobili pažbami od pušky. Starkú sme potom museli vliecť domov po zemi, lebo sme boli malé a nevládali sme ju niesť.

Ja a moje sestry sme si vyčítali, že našu mamu si Nemci vzali kvôli nám, pretože sme boli v lese. Roky sme sa trápili výčitkami, že ju uniesli kvôli nám. Nevideli sme ju dlhé tri mesiace. Mysleli sme si, tak ako aj ostatní Cigáni, že ju už nikdy neuvidíme.

Starala sa o nás starká. Chodila aj vyzvedať ku gazdom, či nevedia niečo o našej mame. Nikto nič nevedel.

Jedného dňa som sedela vonku s mojimi sestrami, keď sme si zrazu všimli, že po ceste vedúcej k osade ide nejaká žena. Šla veľmi pomaly a ubolene si držala ruku. Keď bola bližšie, spoznali sme v nej našu mamu.

Rozbehli sme sa k nej. Keď sme k nej dobehli, padla na kolená a rozplakala sa. Padli sme k nej na zem a bozkávali od radosti, že ju vidíme živú.

Keď starká videla, kto sa vrátil, utekala k nám s veľkým krikom a plačom.

„Pustili ťa, nie si mŕtva. Chvála Bohu, už si doma.“ Bozkávala od radosti nielen mamu, ale aj nás. Keď sme prišli domov, starká zohriala vodu a nachystala mame čisté prádlo. Mama si sadla, mlčala a plakala. Keď ostatní Cigáni počuli, že prišla domov mama, všetci pribehli.

„Dobre, že ťa nechali žiť. Čo bolo, bolo, hlavne, že žiješ.“

„Nenechali ma odísť domov, ušla som. Ostatné ženy ušli tiež, ale na úteku ich vojaci zastrelili, alebo dobili k smrti. Aj ja mám niečo s rukou.“

„Neboj sa, prežiješ! Horšie máš za sebou. Hlavné je, že si už doma, so svojimi.“

„Ludia, choďte, musím ju dať do poriadku,“ povedala starká.

Museli sme ísť do postele a starká mamu okúpala, do čistého obliekla. „Ruku má zlomenú“, smutne konštatovala starká. Ešte dlho chodila s napevno obviazanou rukou. Horšie ale bolo to, čo Cigáni na druhý deň rozprávali: „Zuzku Nemci znásilňovali tri mesiace. Keď sa to Rudo dozvie, ktovie, ako to prijme...“, hovorievali.

A naša mama chodila z mesiaca na mesiac smutnejšia. Potajomky plakala, aby sme ju nevideli. V noci kričala, nariekala. Keď sme ju zobudili, dlho potom vzlykala a my tiež. Takto sme žili rok.

Jek d'ives amenge ája lil, hoj amare dade na džanen te rakhen. Naláche adá savóro préko dživahas. Amari phuri daj sako ráti rovelas. U polóke džalas tenkre. Jek d'ives, u odá megin avlas i Karáčoňa, náškerahas pal o věš u kedahas o kašta, so sja tel o jiv. Sar džahas khére le kaštenca, dikhjam pro drom lukeste, sar džalas pal o drom bara brígaha. Hasahas, hoj o bači Laco megin mátija paš o gádže, hoj o chulaja le avri poťinde pajenkaha. U leskera romňa megin éla leha briga khére. Čak kanak sja pašeder, akor dikhjam, hoj pro murš hine lukestane gada.

„Čhajale, odá náne o bači Laco, odá hin amaro dad!“

Te avka sja. Mukjam te o kašta, nášťam ke amaro dad. Čak me nášťom pal miri daj te phenen lake, hoj avel o dad khére. Báre lošajija, o jasva lake hulinenas andal o jakha andri loš. Pandik bikedvakero. Prejďindá ko vudar u užarlas le dade, sar avla ko vudar. Jasvenca andro jakha pumen čumidkerde. Pandik ája amari phuri daj bara víkaha. Avri peske le čumidkerďa, pro jilo le ňuminkerdá andri loš. Oja sja bari loš. Hiba amari daj sja bikedvakero. Pre late diťholas, hoj valesostar dárál.

Má amen sjamas andro vodri, kanak amari dajóri phendá le dadeske, hoj kamel leha te vakeren pal valesoste.

„Akana na, džas amenge te pašjon, maj táha.“ O áver d'ives pe avri keňa, hoj džal te dikhen pal o Roma. I daj áčhija parňi sar i fala.

„Na, angutno ekhetane vakeras, avka džaha!“

„Na, sar avá pále kathar o Roma, maj vakeraha.“

Sar géja o dad ko Roma, miri daj peske bešťa ki péťa u kezďindá te roven.

„Mamo, ma rov, ise o dad má hin khére,“ phendám lake amen.

„Hin, hin,“ phendá pále.

Angutno, so amaro dad šundá le Romendar, sar o Ňemci lile amara da, sar musaj te sja le Ňemcenca, sar o Ňemci amara da téle chudkernas.

Sar ája khére, bešťa peske téle u na phendá aňi jek lav. Te andro vodro pašji-ja bilaveskero. Amari daj na phendá ke leste aňi jek lav. Čak rovlas.

O áver d'ives, kanak ušťijam andal o vodri, amara dake o gada sle má savóre phandle andro kendovo. So pe áčhija préki rat, odá na džanav, džanav čak odá, hoj amaro dad amara dajórake na phendá aňi jek lav, te na džal kathar amende het. Amari daj géja kathar amende het, ňiko latar na džanelas, kaj hiňi. Našjija. Sjamas amare dadeha te amara phura daha. Amari phuri daj, na jekvar pr' amaro dad vičinkerlas, no jov lake pále na phenlas aňi jekhe laveha, aňi avka aňi avka. Na džanahas pal amari daj, kaj hiňi.

Amaro dad peske pal valesavo idejo andá avra romňa. Pindžarahas la. Sja úči u kaji segňi. Kaleder sar amari dajóri. Sja k'amende láchi. T'avka oja na sja amari daj. Dživlas laha vaj trin vaj štár berša. Pandik peske andá megin avra romňa. Oja sja asi cikňi sar amari daj, čak na sja asi šukár sar amari daj. Goreder sja odá, hoj amen o čhajóra amenge laha na achajuvahas. Feder sjamas la angut-ňaha. Amaro dad amare lava na šunelas.

Jedného dňa prišiel list, že náš otec je nezvestný. Prežívali sme to veľmi ťažko. Starká celé noci plakávala, a pomaly sa ničila. Jedného dňa, a to sa znova blížili Vianoce, sme chodili po lese a zbierali drevo ukryté pod snehom. Cestou domov sme zbadali na ceste chlapa, ako biedne kráča po ceste. Smiali sme sa, že ujo Laco sa zase spil u gazdov a že jeho žena bude mať doma zase poplach. Ale keď sa chlap priblížil, všimli sme si jeho vojenský kabát.

„Dievčatá, to nie je ujo Laco. To bude náš otec,“ povedala moja sestra.

Aj tak bolo. Dievčatá nechali aj drevo a utekali k otcovi. Len ja som utekala domov povedať mame, že sa otec vrátil. Najprv sa zaradovala, až jej slzy padali od radosti, potom zrazu zosmutnela. Prešla k dverám a čakala, kým príde. So slzami v očiach sa zvíkali, objímali sa, kým neprišla starká. Tá si ho s veľkým plačom vybozkávala, vystískala. To bola radosť! Až na našu mamu... Na nej bolo vidieť, že sa niečoho obáva.

Večer, to sme už boli v posteliach, sme počuli, ako naša mama hovorí otcovi, že sa musia porozprávať a vysvetliť si určité veci.

„Teraz nie, sme unavení, zajtra sa porozprávame!“ povedal otec. Na druhý deň sa otec vybral navštíviť Cigánov. Mama zbledla.

„Nechod, najprv sa porozprávame a potom pôjdeš!“

„Ale nie, porozprávame sa, keď prídem,“ povedal.

Keď otec odišiel, mama si sadla k peci a rozplakala sa.

„Mama, neplač, čo ti je, však otec je už doma.“

„Áno, doma,“ to bola jej odpoveď, a plakala ďalej.

Prvé, čo sa otec dozvedel od Cigánov, bolo, že Nemci mamu vzali a musela žiť medzi nimi. Tri mesiace znásilňovaná.

Keď prišiel domov, sadol si a nepovedal ani slovo. Potom si bez slova ľahol na posteľ. Mama sa o neho nepostarala, len plakala.

Na druhý deň, keď sme vstali, mala mama zbalené veci. Čo sa stalo cez noc, neviem, viem len to, že náš otec sa vôbec neusiloval mamu zadržať. Mama odišla a nikto nevedel kam. Stratila sa. Potom sa o nás staral s pomocou starkej otec. Starká sa nie raz na neho hnevala a nadávala mu, no on neodpovedal ani tak, ani onak. O našej mame sme nevedeli nič.

O pár mesiacov neskôr si otec dovedol inú ženu. Poznali sme ju. Nemala žiadne deti, bola vysoká a tmavšia než naša mama. Zlá k nám nebola, ale nebola to naša mama. Otec s ňou žil asi tri alebo štyri roky. Potom si našiel zase inú. Tá mala nízku postavu, rovnako ako naša mama, ale nebola taká pekná ako ona. No čo bolo najhoršie, nerozumeli sme si s ňou ani tak ako s tou prvou. Otec nás ale nepočúval.

Pal valesavo idejo šundam, hoj amari daj kerel te dživel andri Česko. Sar šunda amaro dad, hoj kaj hin amari daj, mukja amen paš i phuri daj u jov la romňaha géja andri Čechiko. La phura daha amenge na sja planone, no amari daj te amaro dad amenge chibinenas. Avka baruvahas. Má sjamas báre, kanak ája i daj khére, megin sjamas la daha. Sjamas bachtale.

Pr' amaro dad gondolinahas čak akor, kanak šunahas, hoj leskeri dúti romňi bičhađa la pheňake, so bešelass odoj, kaj amen, balíko. Má sjamas báre, má phirrenas pal amende o čháve. Géjam romeste u amari daj géja megin andri Čechiko, kaj but berša kerelas. Pal o buter berša ája pále u dživelas mira pheňaha, so pe mukja le romeha.

Pal o berš vaj duj sar ája amari daj khére, ája te amaro dad khére. La dúta romňaha pe mukja. Sja korkóro. Pandik peske le lija i jekphureder pheň. Na džanav, so pe áčhija, čak o Roma kezdiinde te vakeren, hoj amaro dad kezdiinda te phirren pal amari daj. Kanak géjom ke miri daj te dikhen la, kezdiinda te vakeren korkóri, hoj kamen pumenge le dadeha te cinen andro gav kheróro. Sja báre bachtaji.

Cele dromeha rovás, kanak džás khére. Dikhjom mira dajóra dútovar le máribnastar asa bachtaja. Angutno, kanak ája o dad andal o máriben, u dútovar, kanak mange phenda, hoj kamen pumenge te cinen ekhetane kher andro gav. I bach sja te mange andro jilo.

Pal o trinto d'ives mange vičinda i pheň te avav, hoj amari daj hin nasvaji. Kanak géjom te dikhen, so pe áčhija, rakhjom mire dade paš late. – Ikrelas la vastestar u andro jakha leske sle o jasva te baro phariben. O áver d'ives chuňom telegramo, hoj i daj múja.

U o áver džanen, hoj pal o dúto čhon múja te miro dad pal miri daj. Má džanen savóro.“

„Mamo, odá na džanda o papu amara phura dake te biskeren, so laha kerde o Němci? U so lake na džanda te biskeren? Hoj oleha naštik kerđa ništa, hoj la lile o Němci.“

„Muken odá avka! Avka odá sja, u oleha má amen na keraha ništ. Aso hin o máriben, phiravel duk, phariben. U aso sja te lengero džživipen, duk te phariben. Avka odá sja.“

Po čase sme sa dozvedeli, že naša mama pracuje a žije v Čechách. Keď sa to otec dozvedel, nechal nás u starkej, a odišiel aj s novou manželkou do Čiech. So starkou nám nebolo zle, ale rodičia nám chýbali. Rástli sme bez nich. Keď sa mama vrátila, boli sme už veľké. Ale šťastné, že sme zase s ňou.

Na otca sme si spomenuli, keď sme počuli, že jeho žena poslala balík svojej sestre. Tá bývala v osade a mala veľa detí. A tak sme vyrástli, začali za nami chodiť aj chlapci, vydali sme sa a mali rodiny. Naša mama sa vrátila do Čiech, kde pracovala dlhé roky. Po rokoch sa vrátila a bývala u svojej sestry, ktorá sa rozišla s manželom.

O jeden alebo dva roky neskôr sa vrátil aj náš otec, ale bol sám. So svojou druhou manželkou sa rozišiel. Potom si ho vzala k sebe jeho najstaršia sestra. Neviem, čo sa stalo, len ľudia začali rozprávať, že otec začal chodiť k našej mame na návštevu. Keď som za ňou prišla, sama začala rozprávať, že si chcú s otcom kúpiť dom v dedine. Bola veľmi šťastná a ja s ňou.

Celou cestou som plakala od dojatia, že som svoju mamu videla po druhý raz od vojny šťastnú. Prvýkrát, keď otec prišiel z vojny domov, a druhýkrát, keď som bola u nej a oznámila mi, že si idú spoločne kúpiť dom. Cítila som v srdci radosť.

O tri dni mi volala sestra, aby som prišla, že mama je chorá. Po príchode som mamu našla v posteli a otca, ako ju drží za ruku. Mal v očiach smútok. Na druhý deň som dostala telegram, že mama zomrela.

No a ďalej to už poznáte. Otec zomrel o dva mesiace po nej. Takže teraz už viete všetko. Ste spokojné?

„Mama, a to nevedel starký odpustiť starej mame skôr? A čo jej vlastne nevedel odpustiť? Veď ona za to nemohla, že ju Nemci uniesli. Veď ona trpela dosť.“

„Deti, deti, nechajte to tak! Tak to bolo a my na tom už nič nezmeníme. Taká je každá vojna, prináša utrpenie a bolesť. A taký bol aj ich príbeh. Utrpenie a bolesť. Tak to bolo.“